

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О МОДИФИКАТОРУ „УЛОГЕ“ АГЕНС

У савременој општелингвистичкој теорији о појмовној јединици 'агенс' ова се јединица, уколико је прототипично остварена, разлаже на обележја: 'бити у покрету', 'вољно узроковати радњу', 'контролисати је'. Аутор, међутим, указује на случајеве када дати предикатски глагол својим значењем конотира могућност да његову радњу вршилац остварује уз туђу помоћ, по туђем наговору, односно под принудом, или чак тако што се, у датом случају, улога вршиоца, у ствари, своди на давање импулса за акцију и на њено контролисање, док се сама акција, као таква, поверава другоме. Реч *сам* (-а, -о) служи томе да ближе одреди улогу 'агенс' с погледом управо на такву могућност (уп. с једне стране: *дејше већ хода, њи си иако одлучила, он је све њризнао, она се фарба*, а с друге: *дејше већ САМО хода, њи си иако САМА одлучила, он је све САМ њризнао, она се САМА фарба*).

Аутор наглашава теоријски значај уочавања функције таквог модификатора синтаксичко-семантичке улоге о којој је реч, указујући уједно на потребу да се појам прототипске остварености те улоге поново размотри, овог пута и с вођењем рачуна о постојању таквог модификатора.

* * *

Још од (данас већ антологијске) студије Џорџа Филмора *The case for case* (Fillmore 1968) у којој је први пут проговорено о тзв. „улогама“ номиналних речи на нивоу синтаксе, тј. о концептуалним категоријама као што су 'агенс', 'пацијенс', 'инструмент' итд., „улоге“ никако не престају бити „на дневном реду“ општелингвистичких разматрања. Посебну пажњу сви поклањају синтаксичко-семантичкој категорији 'агенс', што је и разумљиво, будући да се управо та „улога“ најчешће повезује са функцијом реченичног субјекта.

Данас, на прагу 2000. године, у језичкој је науци дефинитивно пречишћено само ово: 'агенс' не спада у концептуалне јединице

„атомског“ карактера, већ у оне које се одликују с л о ж е н о м значењском структуром. А што се тиче броја и (евентуалне) међусобне хијерархизованости компонентних делова семантичке конфигурације о којој је реч, о томе су, почев од седамдесетих година па надаље, излагана, и још увек се излажу, различита мишљења. Па ипак, сва та (доиста богата!) сагледавања феномена 'агенс' доследно су мимоилазила један важан аспект проблема: чињеницу да, у одређеним случајевима, сама та „улога“, к а о т а к в а, може бити, употребом одговарајућег језичког средства, у специфичном смислу б л и ж е о д р е ђ е н а.

Ствар је, наиме, у овоме: има глагола са значењима таквих радњи које, како нас искуство учи, људи почешће остварују уз туђу помоћ или под притиском са стране, чиме се подразумевана улога агенса, својствена датом реченичном субјекту, у извесном смислу „крњи“. Израз *сам* (-а, -о) у српском (и у другим словенским језицима¹) служи пружању обавештења о томе да, у датом случају, таквог „крњења“ н е м а.

Кад, на пример, мајка за своје сасвим мало дете каже: *Он већ ћочиње да хода*, саговорнику не може бити јасно да ли малишана, при његовом ходању, неко придржава или не придржава; ако, међутим, мајчино обавештење гласи: *Он већ ћочиње САМ да хода*, свака примисао на туђу помоћ отпада. То исто САМ нас својим присуством у изјави *Он је САМ све признао* лишава недоумице око тога није ли можда дотични био натеран на то признање, док му је у реченицама *Она је ипак САМА одлучила* и *Он је САМ решио ипак математички задатак* улога ова: обавештава како није било — у првом случају ничијег подстицања саветом, а у другом коришћења туђег знања.

Има одређених радњи за које знамо (опет из искуства!) да их урбан човек по правилу остварује овако: предузме све потребне мере да до радње дође, контролише њено остваривање, али лично не изводи оне специфичне покрете без којих њена оствареност не би могла доћи у обзир — ту конкретну активност препушта неком другом. Отуда, рецимо, кад чујемо појединце како кажу: *Ми лећос окречисмо кујну*, *Она себи ойейи шије нову сукњу* и сл., ми сви помишљамо исто: да се кујном на одговарајући начин позабавио одговарајући мајстор, а сукњом кројачица; јер — кад не би било тако, тј. кад би и ту, по изузетку, улога агенса остајала целовита, известилац „догађаја“ не би пропустио да такву појединост нотира, тј. рекао би: *Ми лећос САМИ окречисмо кујну*, односно *Она себи ойейи САМА шије нову сукњу*.

¹ Уп. нпр. руско *He сам ушел, а (его) ушли* (Ожегов, Слов. русс. яз.), словеначко *Otrok že sam hodi* (Slovar slov. knj. jez.), словачко *Sám to urobil* (Vel. rusko-slov. sl.).

У овим случајевима, за разлику од претходно поменутих, нема увек једнаких могућности за то да се не само „неокрњеност“, него и „окрњеност“ агентивне функције експлицира неким одговарајућим језичким средством. Податак, рецимо, да нису власници стана лично крчили кујну, него су за тај посао ангажовали професионално лице, не може се другачије саопштити до описно, док са *шивењем нове сукње* ствари тако не стоје — уп. *Она себи шије нову сукњу са Она себи шије нову сукњу КОД РЕНОМИРАНЕ КРОЈАЧИЦЕ.*

Ми се овом приликом нећемо детаљније упуштати у разматрање свих оних околности под којима постаје могуће да нечија агентивна функција буде подупрta интервенцијом са стране (мада је и та тема по себи од научног интереса, те би стога заслуживала адекватну обраду). Овог пута наш циљ је само овај: да призовемо пажњу водећих представника савремене општелингвистичке теорије на тај изузетно занимљив феномен специфичног модификовања једне за семантичко-синтаксичко уобличавање реченице тако релевантне концептуалне јединице каква је улога 'агенс'.

Дужни смо на овом месту нагласити: управо постојање и таквих реченица које нас могу оставити без експлицитног податка о томе чија је рука била активна при остваривању онога што се глаголом именује (*Адајширао је мансарду себи за аишеље, Офарбала је косу у свејло љлаво* и сл.) на најаутентичнији начин потврђују собом исправност тврдње Џорџа Лекофа о томе да „од свих својстава агенса типичних за остварење парне спреге с појмом субјектности ... примарна одговорност има највећи значај“². Истовремено, иста та факта показују да треба ставити одговарајућу ограду на дефиницију услова за стицање својства 'агентивност' коју је својевремено дао D. A. Cruse, а која инсистира на одсудном значају улагања сопствене енергије ради остваривања онога што реченични предикат именује³.

А кад је већ реч о изјавама типа *Ми смо окрчили кујну*, треба дужну пажњу обратити и на то колико је, у том комуникативном домену, релевантно познавање културно-цивилизационог аспекта ствари. Кад градски човек, по занимању, рецимо, лекар, говори о својој викендици изјави: *Сиремамо се тамо и воћке да засади-мо*, његов сабеседник неће, по правилу, помислити како се сад, ето,

² „Of all the agent properties that typically pair with subjecthood I suggest that PRIMARY RESPONSABILITY is the most central — it is a more important property for this match than others“ (Lakoff 1977: 249).

³ По њему, одлика 'агентивност' је присутна „in any sentence referring to an action performed by an object which is regarded as using its own energy in carrying out the action“ (Cruse 1973: 18).

доктор спрема да с в о ј е р у ч н о обави то сађење; али ако иста изјава потекне од сеоског домаћина, земљорадника, помисао на такву „својеручност“ ће се, баш напротив по правилу наметати.

По мишљењу Давида Дотија, једног од најкомпетентнијих стручњака за проблем „улоге“, семантички садржај агентивног односа је прототипски остварен онда када се, међу појмовним датостима које тај однос својом присутношћу оличавају, нађе и својство 'кретање' (Dowty 1991: 572). Будући да горе наведеној изјави коју смо приписали *лекару* семантичка компонента сопственог најдиректнијег ангажовања у *сађењу* недостаје, треба ли сматрати да се у том и свим њему сличним случајевима сусрећемо с улогом 'агенс' која је лишена својства прототипичности? И то је једно теоријско питање које чека прави одговор.

По И. Шлезингеру, прототипичност агенса бива у потпуности досегнута уколико су до изражаја дошле следеће његове одлике: његова способност да оствари промену једног датог стања у друго, као и способност да ту промену узрокује и контролише (Schlezinger 1995: 31). Размотримо ли изближе реченицу са глаголом *јробудити*, на пример (*Он се јробудио* и сл.), запазићемо да она, по природи ствари, тј. због таквог лексичког значења дате предикатске јединице, има, унутар појма агентивности који се везује за реченични субјекат, изразито заступљену само ону прву поменућу прототипску особину — напуштање једног стања ствари у корист другог. Иначе, неке свесне контроле сопственог буђења не може бити, а узрок настанка тог чина често лежи изван самог дотичног појединца — уп. *Он се САМ јробудио* са *Он се јробудио НА ЗВУК БУДИЛНИКА*, *Он се јробудио КАД ГА ЈЕ МАМА ПРОДРМУСАЛА* и сл. Очигледно је да лексичко значење глагола више него што се обично мисли утиче на конституисање појмовне структуре категорије 'агенс', односно на могућност/немогућност да се у неком датом случају ова или она семантичка компонента укључи у ту категорију. Дубљи увиди на тој страни били би од велике користи како за даљи развој теорије о „улогама“, тако и за спознају конотативне семантике глаголских лексема.

А вођење рачуна о конотативној семантици реченичног предиката је, као што сам већ имала прилике да нагласим⁴, од највећег значаја за разумевање неких модификаторских служби прилошких речи. Овога пута таква семантика је релевантна за сагледавање функције која се у српском додељује речи *САМ* (-а, -о), односно њој по истом

⁴ В. Ivić 1998 и Ивић 2000 — поглавље насловљено *О прилошкој детерминацији глаголског предиката* (стр. 87–94).

критерију супротстављених других лексичко-морфолошких решења (уп. *Она се фарба КОД ФРИЗЕРА*, *Ошац се брије КОД БЕРБЕРИНА* и сл.), онда кад треба саговорнику ставити до знања како је, у датој прилици, остварена улога агенса. У ствари, овом нашем досадашњом анализом пред одговарајућу лингвистичку јавност „приведено“ је и ово релевантно питање: како би морала гласити прецизна дефиниција тог модификатора усредсређеног на најважнију „улогу“ номиналне речи у реченици и који би посебан термин био за њега најприкладнији?

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Vel. rusko-slov. sl.: *Velký rusko-slovenský slovník*, Vyd. Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1968.
- Dowty 1991: David Dowty, Thematic proto-roles and argument selection, *Language* Vol. 67, 547–619.
- Ivić 1998: Milka Ivić, On the functional scope of predicate modifiers, *Issues of Valency and Meaning. Studies in Honor of Jarmila Panevová*, Charles University Press, 43–46.
- Ивић 2000: Милка Ивић, *Лингвистички огледи, ѿри* (= Библиотека XX век, т. 106), Београд.
- Cruse 1973: David A. Cruse, Some thoughts on agentivity, *Journal of Linguistics* 9, 1, 11–23.
- Lakoff 1977: George Lakoff, Linguistic Gestalts, *Papers from the thirteenth regional meeting Chicago Linguistics Society*, Chicago Illinois.
- Ожегов, Слов. русс. яз.: С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва, 1972.
- Slovar slov. knj. jez.: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1985, izd. Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Fillmore 1968: Charles Fillmore, The case for case, *Universals in linguistic theory*, E. Bach and R. Harms (eds.), New York, 1–88.
- Schlesinger 1995: Itzhak M. Schlesinger, *Cognitive space and linguistic case: Semantic and syntactic categories in English*, Cambridge, Cambridge University Press.